

mücerred min eş'ârî'l-muħdeşin adlı bir kitabı olduğu belirtilmektedir. *Ne-kâ'izu Cerîr ve'l-Aħtal* adlı eserin Ebû Temmâm'a nisbet edilmesi ise doğru değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-şu'arâ'* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1375/1956, s. 235, 282-286; a.mlf., *Resâ'il* (nşr. M. Abdül-mün'im Hafâcî), Kahire 1954, s. 19-31; Ebû Bekir es-Sûlî, *Ahbarü Ebi Temmâm* (nşr. Halil M. Asâkir v.dğr.), Kahire 1356/1937; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), s. 68-76; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 180, 183, 186, 187; Ebû Hilâl el-Askerî, *Divânü'l-me'ânî*, Kahire 1952, II, 177; Ebû'l-Ferrec el-İsfahânî, *el-Eğâ-nî*, XVI, 383-397; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 165; Ebû'l-Alâ el-Maarîrî, *Şerhu Divâni Ĥamâseti Ebi Temmâm* (nşr. Hüseyin M. Nakş), Beyrut 1411/1991, nâşirin mukaddimesi, I, 3-39; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1963, I, 130, 131; II, 244, 247; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 170; İbnü'l-Enbârî, *Nizhetü'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1967, s. 155, 156; İbn Halikân, *Vefeyât*, II, 11-26; Zehebî, *Â'lâmü'n-nû-belâ'*, XI, 63-69; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 261; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 264-265; *Keşfü'z-zunûn*, I, 691, 770; Abdül-kâdir el-Bağdâdî, *Ĥizânetü'l-edeb* (Bulak), I, 172; Brockelmann, *GAL* (Ar.), I, 77; II, 71-77; Ziriklî, *el-Â'lâm*, II, 170-171; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifîn*, III, 183-184; M. Abdül-mün'im Hafâcî, *İbnü'l-Mu'tez*, Kahire 1958, s. 528, 532-549; a.mlf., *el-Buħşûşü'l-edebîyye*, Beyrut 1987, s. 76-81; Sezgin, *GAS*, II, 66-72, 90, 551-558; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Kahire 1966, III, 268-289; Necib M. el-Behbîrî, *Ebû Temmâm et-Ĥâ'î*, Beyrut 1970; Nihat M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 5, 6, 32-35; R. A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, Cambridge 1979, s. 129-130; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 251-268; a.mlf., *Ebû Temmâm*, Beyrut 1398/1987; Mücâhid Mustafa Behcet, *et-Teyyârü'l-İslâmî ft şî'rî'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*, Bağdad 1982, s. 639-667; *A'yânü's-Şî'a*, IV, 389-539; Hüseyin M. Nakş, *Ĥamâsetü Ebi Temmâm ve şürûhuḥâ*, Kahire 1987; M. Rızâ Mürvve, *Ebû Temmâm*, Beyrut 1411/1990; Abdül Hak, "Abu Tammam, His Life and Poetry", *IC*, XXVI/2 (1952), s. 16-27; G. Kanazi, "Ebû Hilâl al-'Askari's Attitude Towards Poetry and Poets", *JSS*, XX (1975), s. 75-77; Zekeriyâ Abdurrahmân, "Ebû Temmâm fi şan'atihi's-şî'riyye", *ed-Dâre*, IV/6, Riyad 1980, s. 106-118; Hâdî el-Catîlâvî, "Haşâ'işü's-şürûhi'l-'Arabiyye 'alâ Divâni Ebi Temmâm", *Fuṣûl*, VI/1, Kahire 1985, s. 137-153; Susan P. Stetkevych, "Ebû Temmâm fi Muvâzeneti'l-Âmidî" (trc. Ahmed Utmân), *Fuṣûl*, VI/2, Kahire 1986, s. 42-57; Abdurrahman Utbe, "İstihlâmü't-türâs ft şî'rî Ebi Temmâm", *Mecelletü Merkezi'l-veşâ'îk ve'd-dirâsâti'l-insâniyye*, III/3, Katar 1991, s. 221-284; Abdülkerîm Habîb, "Divânü Ebi Temmâm et-Ĥâ'î bi-Şerhi'l-Ĥaṭîb et-Tebrizî", *Âlemü'l-kütüb*, XV/2, Küveyt 1414/1994, s. 207-211; H. Ritter, "Ebû Temmâm", *IA*, IV, 54-56; a.mlf., "Abû Tammâm", *EJ²* (İng.), I, 153-155; Zülfikar Tüccar, "Buhtürî", *DİA*, VI, 381-383.

HÜSEYİN ELMALI

EBÜ TÜRÂB

(أبو تراب)

H. Ali'nin lakabı.

"Toprağın babası, toprağa bulanmış kimse" anlamındaki bu lakap Hz. Ali'ye Resûl-i Ekrem tarafından verilmiştir. Sahih hadislerde rivayet edildiğine göre bir gün Hz. Peygamber öğle vakti kızı Fâtıma'nın yanına gittiğinde Hz. Ali'yi evde göremedi. Sahâbilerden biri onun Mes-cid-i Nebevî'de uyumakta olduğunu haber verince Resûl-i Ekrem oraya gitti. Uyumakta olan Hz. Ali'nin üzerindeki hırkanın sıyrıldığını, vücudunun toprağa bulunduğunu gördü. Elbisesindeki toprağı eliyle silkelerken, "Kalk Ebû Tûrâb, Kalk!" diye seslendi. O günden sonra "Ebû Tûrâb" diye de çağrılan Hz. Ali kendisine böyle hitap edilmesine çok sevinirdi. Bir başka rivayete göre ise hicretin 2. yılında yapılan Zül'uşeyre Gazvesi'nde bir konak yerinde Hz. Ali ile Ammâr b. Yâsir, hurma ağaçlarının bakımını yapan Benî Müdlic halkının çalışmalarını seyrederken uyuya kaldılar. Yanlarına gelen Resûl-i Ekrem Hz. Ali'nin elbisesinin toprağa bulunduğunu görünce ona dokunarak, "Kalk Ebû Tûrâb!" diye seslendi (*Müsned*, IV, 263; Hâkim, III, 140-141).

İslâm Ansiklopedisi'ndeki (IV, 57) "Ebû Tûrâb" maddesinde, Nöldeke'nin bu lakabın daha ziyade Ali'nin düşmanları tarafından takılan bir lakap olduğunu zannettiği belirtilmektedir. Onun "Ali düşmanları" sözüyle Emevîler'i kastettiği bellidir. Nöldeke gibi bazı Batılı araştırmacıların, bu lakabın Hz. Ali'ye latife yollu verildiğini kabule yanaşmadıkları görülmektedir. Halbuki *Şaḥîḥ-i Buḥârî* ve *Şaḥîḥ-i Müslim*'deki rivayetler, zaman zaman bu kabil şakalar yaptığı bilinen Hz. Peygamber'in, bununla çok sevdiği damadını küçük düşürmeyi hedef almadığını açıkça göstermektedir. Öte yandan bazı Şiî kaynaklarında bu lakaba daha başka yorumlar getirilme-ye çalışıldığı görülmektedir. Bunların bir kısmına göre Hz. Ali secde ederken yüzüne toprak bulaştığı için veya ahiret gününde başındaki toprakları ilk silkecek yani hayata ilk döndürülecek kimse olduğu için yahut Hz. Âdem'le aynı zamanda topraktan yaratıldığı için, hatıta Hz. Peygamber'den sonra yeryüzüne hâkim olacağı için ona Ebû Tûrâb denmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 263; Buhârî, "Şalât", 58, "Fe-zâ'ilü's-şahâbe", 9, "Edeb", 113, "İsti'zân", 40; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 32, 38; Tirmizî, "Menâkıb", 20; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 140-141; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), X, 603-604; *A'yânü's-Şî'a*, I, 325; Etan Kohlberg, "Abû Turâb", *BSOAS*, XLI (1978), s. 347-352; "Ebû Tûrâb", *IA*, IV, 57.

M. YAŞAR KANDEMİR

EBÜ TÜRÂB en-NAHŞEBÎ

(أبو تراب النخعي)

Ebû Tûrâb Asker
b. Husayn en-Nahşebî
(ö. 245/859)

Horasanlı ilk sûfilerden.

Nahşeb'de (Nesef) doğdu. Tahsil hayatına burada hadis ve fıkıh dersleri alarak başladı, Şâfiî fıkhındaki bilgisini ilerletti. Daha sonra kendisini zühd ve ibadete verdi. Mekke, Basra, Şam gibi merkezleri dolaştı; bu yolculukları sırasında çileli bir hayat yaşadı. Zühd ve tasavvufa yönelişinin sebebi hakkında bilgi vermeyen kaynaklar onun Hâtim el-Esam gibi ünlü sûfilerin sohbetinde bulunduğunu ve Bâyezîd-i Bistâmî ile görüştüğünü kaydederler. İbnü'l-Cellâ 600'den fazla zâhid ve sûfi ile tanıştığını, bunların içinde Ebû Tûrâb gibisini görmediğini söyler (bk. Kuşeyrî, s. 135). Ebû Tûrâb'ın çevresinde seçkin zâhidler ve âbidler toplanmıştı. İbnü'l-Cellâ, Hâkîm et-Tirmizî, Ali b. Sehl, Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî, Şah b. Şücâ'-ı Kirmânî, Ebû Hamza el-Horasanî, Ebû Hamza el-Bağdâdî, Ahmed b. Hadraveyh ve Hamdûn el-Kassâr onun sohbetinde bulunarak kendisinden faydalanan tanınmış sûfler arasında sayılabilir. Hamdûn el-Kassâr gibi Melâmetiliğin kurucusu sayılan bir sûfi ile Ahmed b. Hadraveyh gibi fütüvvet yönü güçlü sûfilere tesir etmiş olması, kendisinin de bu temayüllere sahip olduğunu göstermektedir. Yamalı hırka giyip tek kede oturmayı ve halkın dinlemesi için yüksek sesle Kur'an okumayı bir çeşit dilencilik saydığını belirten bir sözünü nakleden Kuşeyrî, onun fütüvvetle ilgili bazı menkıbelerini kaydeder (*er-Risâle*, s. 473-479).

Ebû Tûrâb 245 (859) yılında bir yolculuk sırasında çölde vefat etmiş ve vücudu yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmıştır. Ancak cesedinin uzun süre hiç bozulmadan kaldığına dair klasik kaynaklarda çeşitli menkıbeler de anlatılır.

Ebû Türâb'ın, hadis rivayet etmiş bir sûfî olduğu halde hadisin senedi konusundaki tenkitleri gıybet saydığı nakledilmektedir (*Ṭabaḳātü Ḥanâbile*, I, 249). Diğer Horasan zâhidleri gibi tevekkül ve kaderi tasavvufun temeli sayan Nahşebî'ye göre sûfîyi hiçbir şey bulandırmaz, aksine her şey onunla duru hale gelir (Kuşeyrî, s. 555, 608).

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lüma'*, s. 78, 223, 238, 244, 256, 280, 282, 286; Süleimî, *Ṭabaḳāt*, s. 146, 147; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 45; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 315; Kuşeyrî, *er-Risâle* (Uludağ), s. 135, 473-479, 555, 608; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 221; Herevî, *Ṭabaḳāt*, s. 90-91; İbn Ebû Ya'lâ, *Ṭabaḳâtü Ḥanâbile*, I, 248, 249; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, s. 244; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafve*, IV, 172; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 276; Zehebî, *A'lâmü'n-nübe-lâ*, XI, 545; Sübkî, *Ṭabaḳāt*, II, 306; İbnü'l-Mülâkkın, *Ṭabaḳâtü'l-evliyâ*, s. 248, 355-363; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, II, 321; Câmî, *Nefehât*, s. 51; Şa'rânî, *Ṭabaḳāt*, I, 83; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 202; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 108; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, II, 152-153; Ma'sûm Ali Şah, *Ṭarâ'îf*, II, 167-168; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 233; "Ebû Türâb", *İA*, IV, 57.

MEHMET DEMİRCİ

EBÜ UBEYD, Kâsım b. Sellâm

(أبو عبيد القاسم بن سلام)

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm
b. Miskîn el-Herevî
(ö. 224/838)

Arap dili ve edebiyatı,
fıkıh, hadis ve kıraat âlimi.

154 (771) yılında Herat'ta doğduğu tahmin edilmektedir. Rum (Bizans) asıllı olan babası Ezd kabilesinden bir kişinin âzâtlısıydı. İlk öğrenimine Herat'taki bir sıbyan mektebinde (küttâb) başladı. 179'da (795) Herat'tan ayrılarak Küfe ve Basra'daki fıkıh, hadis, tefsir ve dil âlimlerinin derslerine devam etti. Uzun bir tahsil hayatından sonra çeşitli ilimlere dair eserler kaleme aldı ve ardından Herat'a döndü. Burada Hârûnür-reşid'in Valilerinden Herseme b. A'yen onu çocuklarının eğitim ve öğretimiyle görevlendirdi. Daha sonra Merv'e giderek orada da bir süre benzeri bir görev yaptı. Vezir Tâhir b. Hüseyin Merv'e geldiğinde onunla tanıştı ve kendisini Sâmerâ'ya götürdü. Ebû Ubeyd Sâmerâ'da bir müddet kaldıktan sonra Bağdat'a gitti ve Vali Sâbit b. Nasr b. Mâlik'in çocuklarına hocalık yaptı. Aynı zamanda İmam Şâfiî'den fıkıh okuyarak onunla ilmî tartışmalarda bulundu. Ahmed b.

Hanbel'in sohbetlerine katıldı. Kur'an ilimleri ve kıraatle meşgul olurken lügat ve nahiv âlimlerinden de faydalandı. Her biri farklı metot ve görüşleri benimseyen kırktan fazla âlimin derslerine devam etti. Kendilerinden Arap dili ve edebiyatı, *ensâb** gibi ilimler okuduğu hocaları arasında Ali b. Hamza el-Kisâî, İbnü'l-Kelbî diye tanınan Hişâm b. Muhammed, Ebû Amr eş-Şeybânî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ ve Asmaî gibi meşhur âlimler yer almaktadır. Ayrıca Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî'den hadis okudu. Kırka yakın talebesinden ise Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Buhârî, Tirmizî ve Belâzûrî gibi tanınmış kişilerin isimleri zikredilmektedir (*el-Ğaribü'l-muşannef* [nşr. Ramazan Abdüttewvâb], nâşirin mukaddimesi, s. 25-30).

Sâbit b. Nasr Tarsus valisi olunca Ebû Ubeyd'i beraberinde götürerek Tarsus kadılığına tayin etti. Ebû Ubeyd, on sekiz yıl devam eden bu görevinden telif çalışmalarına engel olduğu için ayrıldı ve 213 (828) yılında Yahyâ b. Main'le birlikte Mısır'a gitti. Bu arada onun Şam'a gittiği de rivayet edilmektedir (Dâvûdî, II, 38). Daha sonra tekrar Bağdat'a dönerek garibü'l-hadis konusunda dersler vermeye başladı. Çok ilgi gören bu derslerin sonunda *Ğaribü'l-hadis* adlı eseri meydana geldi.

219 (834) yılında hacca giden ve rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğü için geri dönmekten vazgeçip Mekke'de oturmaya karar veren Ebû Ubeyd 224 yılı Muharrem ayında (Aralık 838) burada vefat etti ve Ca'fer b. Ebû Tâlib'in evine defnedildi. 222 (836) veya 223'te (837) öldüğü de kaydedilmektedir.

Dindar, vakarlı ve cömert bir kişi olan Ebû Ubeyd hadis, fıkıh, dil, edebiyat ve tarih gibi ilimlerde devrinin önde gelen simalarındandı. Hadisi savunmada başarılı bir mücadele vermiş, çağdaşları ile daha sonra gelen âlimlerin ittifakla kabul ettiği gibi meşgul olduğu ilimlerin hemen hepsinde güvenilir bir âlim olduğunu ortaya koymuştur. Rakkalı hadis hâfızı ve edip Hilâl b. Alâ, Allah'ın bu ümmete dört kişi bahsettiğini söyleyerek bundan biri olan Ebû Ubeyd'in hadislerdeki garib kelimeleri izah ettiğini ve insanları bu konuda hatadan kurtardığını ifade etmiştir. İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyd'in her hususta kendilerinin en bilgini olduğunu ve ona ihtiyaç duyul-

duğunu belirtmiştir. Muhammed b. Hübeyre el-Esedî ile (ö. 280/893 [?]) Gulâm Sa'leb diye tanınan Ebû Ömer Muhammed b. Abdülvâhid'in (ö. 345/957) onun eserleri ve rivayetleriyle ilgili tenkitlerini ihtiva eden birer kitap yazdıkları zikredilmişse de (İbnü'n-Nedîm, s. 332, 344) bu eserlerin günümüze ulaşmış olup ulaşmadığı bilinmemektedir.

Eserleri. İbnü'n-Nedîm, Ebû Ubeyd'in çeşitli ilimlere dair yirmi eserinin adını zikrettikten sonra onun fıkıhla ilgili başka eserlerinin de bulunduğunu söylemektedir (*el-Fihrist*, s. 78). Diğer kaynaklarda kitaplarının sayısı otuz beşe ulaşmakla birlikte bunların bir kısmının bazı eserlerinin bölümlerinden ibaret olduğu bilinmektedir. Başlıca eserleri şunlardır: 1. *el-Ğaribü'l-muşannef*. En önemli eseri olup "garibü'l-luga" diye anılan nâdir kelimeler hususunda konulara göre tertip edilen ilk lügat kitabıdır. Müellif, *Ğaribü'l-hadis* adlı eserinde olduğu gibi bunun için de otuz kırk yıl çalıştığını söylemektedir. Muhtemelen her iki eser de aynı tarihlerde kaleme alınmıştır. *el-Ğaribü'l-muşannef*'in daha önce bir benzeri yazılmadığı bilinmekte, çağdaşı lügat âlimi Şemir b. Hamdeveyh de Araplar'ın bundan daha güzel bir kitaba sahip olmadıklarını ifade etmektedir. Arap lügatçilik tarihinde çeşitli konularda yazılmış küçük hacimli risâlelerden büyük hacimli mu'cemlere geçiş merhalesini temsil eden eser, unutulmaya başlanan birçok kelime ve tabiri yeniden canlandırmak bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. *el-Ğaribü'l-muşannef* üzerinde Münih Üniversitesi'nde bir doktora tezi hazırlayan Ramazan Abdüttewvâb (*Das Kitâb al-Gharib al-Musannaf von Abû 'Ubaid und seine Bedeutung für die nationalarabische Lexikographie*, Heppenheim 1962) bu çalışmasını tamamladıktan çok sonra eseri yayımlamıştır (Kahire 1989). Ayrıca Muhammed Muhtâr el-Ubeydî tarafından üç cilt halinde neşredilen eserin (Kartâc [Tunus] 1989-1990) bazı bölümlerinin ayrı neşirleri de yapılmıştır. Meselâ Muhammed Hasan Âli Yâsîn "Kitâbü's-Şecer ve'n-nebât ve Kitâbü'n-Nahl" (*MMİr.*, XXXV/3, s. 89-141), "Kitâbü's-Seḥâb ve'l-maṭar ve Kitâbü'l-Ezmine ve'r-riyâh" (*a.g.e.*, XXXVI/4) adıyla eserin dört bölümünü neşretmiştir. Hâtem Sâlih ez-Zâmin de "Kitâbü's-Silâh" adlı bölümü yayımlamıştır (Bağdad 1405/1985). Bazı kaynaklarda çeşitli bölümleri ayrı birer kitap gibi zikredilen (Sezgin, VIII, 83) *el-Ğaribü'l-muşannef* hakkında ilâve, şerh ve tenkit şeklinde